

4. Johnson R.N. and Libecap G.D. The Federal Civil Servis System and the Problem of Bureaucracy: the Economics and Politics of Institutional Change. –Chicago: University of Chicago Press, 1994.

5. North D.C. Structure and Change in Economic History. – New York and London: W.W. Norton, 1981.

6. Warren J. Samuels. Adam Smith and the Economy as a System of Power. Indian Economic Journal 20 (January-March 1973) – P. 363-381.

7. Нуреев Р.М. Россия: институциональные предпосылки экономического роста // Управление. – 2010. – № 3-4. – С. 8-13

8. Воробьев А. Эффективность государства и реструктуризация управления государственной собственностью // Сборник докладов 5-й международной научной конференции «Реформирование общественного сектора» 24-25 мая 2002 г. Санкт-Петербург – СПб., 2002. – С. 1-8

9. Курбатова М.В., Левин С.Н. Деформализация правил взаимодействия власти и бизнеса // Вопросы экономики. – 2005. – № 10. – С 119-131

10. Энтин М.Л. Эффективное государство // Документы РЕЦЭП // Электрон. ресурс. Способ доступа: <http://www.recep.ru/ru/documents.php>

11. Геєць В.М. Інституційні перетворення і суспільний розвиток // Економіка і прогнозування. – 2005. – № 2. – С. 9-37.

12. Дементьев В.В. Інституційні проблеми ефективної держави // Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія: економічна. Випуск 39-1. – Донецьк, ДонНТУ, 2011. – С. 5-16

13. Малий І.Й. Сучасна економічна криза як ознака прояву інституційної кризи) // Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія: економічна. Випуск 37-1. Донецьк, ДонНТУ, 2009. – С. 25-27.

14. Эггертссон Т. Экономическое поведение и институты / Пер. с англ. – М.: Дело, 2010. – 408 с.

15. Немцов Б. Наша стратегия // Электрон. ресурс. Способ доступа: <http://www.nemtsov.ru/?id=613254>

16. [www.worldbank.org/wbi/governance / bycountry.htm](http://www.worldbank.org/wbi/governance/bycountry.htm)

17. Государство и рынок: американская модель. Под ред. М.А. Портного и В.Б. Супяна. – М.: Изд-во «Анкил», 1999. – 436с.

18. Williams A., Giardina E. Efficiency in the Public Sector: the theory and practice of cost – benefit analysis.-Great Britain: University Press, Cambridge, 1993.

19. Vaclay F. Social Impact Assessment/ International Association for Impact Assessment Special Publication Series № 2, 2003

Статья поступила в редакцию 09.07.2011

УДК 330.14.01

С.І. АРХІЄРЕЄВ, д.е.н., професор,

М.В. ШИПЛОВА,

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

ДВОЇСТА ПРИРОДА СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ

Проблема підвищення ефективності функціонування національної економіки завжди була та залишається ключовою в діяльності будь-якої держави. Пошук шляхів вирішення даної проблеми відбувається в межах багатьох наукових концепцій. Одним з актуальних напрямків економічної теорії, що слугує розкриттю та вирішенню наявних проблем сучасних економік, є інституціоналізм. Висвітлення інституційних аспектів державного регулювання та управління дозволяє викрити нові характеристики вже відомих явищ та процесів, вияви-

ти нові феномени та закономірності розвитку економічних систем. Все це дозволяє по-новому вирішувати наявні соціально-економічні проблеми в межах системи державного регулювання економіки.

Цілком виправданим з цих позицій є дослідження такого важливого фактору розвитку національної економіки, як соціальний капітал. Виявлення внутрішньо притаманних цьому явищу характеристик має надати державі додаткових важелів управління соціально-еконо-

© С.І. Архієреєв, М.В. Шипілова, 2011

.....
<http://www.donntu.edu.ua> / «Библиотека»/ «Информационные ресурсы»

<http://www.instud.org>, http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Npdntu_ekon/

мічними процесами та підвищити ефективність функціонування економічної системи.

Оскільки проблема ефективності в економічній науці є вічною, а капітал є однією найважливіших категорій ринкової економіки, то серед вчених, що працювали над цими питаннями, можна назвати представників різних напрямків, починаючи з А. Сміта, К.Маркса, П. Самуельсона, П. Бурдьє і закінчуючи сучасними спеціалістами Дж. Коулманом, Л. Абалкіним, В. Радаєвим, Д. Львовим, В. Гейцем, В. Базилевичем та іншими. Однак динамічна зміна умов функціонування сучасної економіки не дозволяє зупинятися на отриманих відповідях щодо природи капіталу та його участі у створенні суспільного продукту.

Дана робота ставить за мету розкрити внутрішній двоїтий характер соціального капіталу, а також показати роль і важливість його в процесах суспільного відтворення та під-

вищенні суспільного добробуту.

Відомо, що будь-який капітал розглядається, з одного боку, як ресурс виробництва, а з іншого - виступає в якості такого результату цього процесу, що здатен самозростати. Виходячи з попереднього аналізу [2] соціального капіталу також можна представити двома відповідними сторонами: ресурсною та результативною. Згідно з першим підходом соціальний капітал є ресурсом зростання ефективності розподілу та використання інших ресурсів, фактором нагромадження матеріального результату процесу виробництва. З результативної точки зору, соціальний капітал бере безпосередню участь у перерозподілі доходів в економіці, чим формує і підвищує рівень суспільного добробуту. Тож, цей феномен має двоїтий характер, що можна схематично показати наступним чином (рис.1):

Рис. 1. Двоїста ресурсно-результативна природа соціального капіталу

Ресурсний контекст (або складову характеристику) соціального капіталу доцільно розглянути, використовуючи увесь спектр теоретичних підходів до категорії капіталу, починаючи з класичного до сучасних альтернативних концепції (на кшталт концепції «п'яти капіталів»). Тому ми будемо аналізувати соціальний капітал як ресурс через його співвідношення з іншими виділеними в сучасній економічній теорії ресурсами.

Під ресурсами ми розуміємо виробничі блага, створені природою чи людьми, що необхідні для створення споживчих благ. В найбільш загальному сенсі ними є природні, людські та матеріальні ресурси. А оскільки всі перелічені блага приносять доходи в різних формах, що відповідає основному змісту капіталу, то доцільним є використання таких відповідних термінів: природний капітал (економічні блага, надані природою, що використовуються

у виробництві), людський капітал (зазвичай складається з людських знань, здоров'я, навичок та мотивації, необхідних для процесу виробництва) та капітальні активи (створюється з матеріальних та фінансових складових [7, р. 46]). Все це здавна є матеріальною основою суспільного виробництва.

В сучасних умовах економічну науку вже не в повній мірі задовольняє такий підхід до економічних ресурсів, тому нові теорії значно розширюють та переосмислюють наведений базовий набір факторів.

Так, наприклад, в теорії «п'яти капіталів» [8] в якості критерію виокремлення основних форм капіталу виступає характер їхньої участі у сталому розвитку суспільства через створення товарів та послуг, необхідних для покращення рівня життя. В цьому контексті капітал розуміється як джерело продукту, як продуктивна сила суспільства. Тож, за цією ознакою теорія «п'яти капіталів», розроблена організацією «Forum for the Future», надає наступні визначення видів капіталів:

Природний (Natural) капітал, що є будь-яким запасом або потоком енергії чи матеріалів, який є джерелом створення економічних благ. Це основа для життєдіяльності суспільства взагалі.

Людський (Human) капітал складається з людських знань, здоров'я, навичок та мотивації, необхідних для процесу виробництва.

Вироблений (Manufactured) капітал складається з матеріальних засобів та активів, що здійснюють безпосередній внесок у зростання випуску товарів та послуг.

Фінансовий (Finance) капітал дозволяє задіяти та поєднати усі фактори виробництва через забезпечення їхньої купівлі-продажу.

Соціальний (Social) капітал в даному контексті стосується не тільки людей, але й інститутів, що допомагають зберігати та розвивати людський капітал у взаємодії та партнерстві з іншими членами суспільства. (По матеріалам «Forum for the future» [8]).

Інший варіант сучасної класифікації наданий проектною групою «Знаниевый реактор» [1]. Спеціалісти цієї групи пропонують класифікувати капітал за ознакою джерела по-

ходження та функціонального призначення, (при чому кожному виду капіталу відповідає певна частка прибутку підприємства). Тож, запропонована структура наступна:

Інвестиційний капітал (в класичній формі - акціонерний) – капітал, створений за рахунок інвесторів-акціонерів, що беруть участь у прибутках підприємства;

Позичковий капітал – кредити й позики банків, а також облігації та векселі компаній.

Виробничий капітал – матеріальні та нематеріальні активи, що приносять прибуток, функціональна форма промислового капіталу, тобто такого, що авансований для створення товарів та послуг у сфері матеріального виробництва.

Адміністративний капітал – здатність управлінського персоналу приносити прибуток, направленість менеджерів на високі результати.

Трудовий капітал – здатність працівника приносити прибуток власною працею, що враховує не тільки виконання призначених функцій, а і здатність робітників раціоналізувати, вдосконалювати процес виробництва, здешевлюючи тим самим собівартість продукції та збільшуючи обсяги продаж.

Та, на наш погляд, більш аргументованим з точки зору неокласичної та інституціональної концепцій структура капіталу має включати в себе дещо інші складові, структуровані у відповідності з функціями, що виконуються ними в процесі суспільного виробництва. На межі зазначених концепцій капітал розглядається як «продуктивні сили в потенціалі» [4].

На нашу думку, суспільний капітал має двоїсту структуру, що передбачає доповнення (а не заміщення, як в деяких інших концепціях) традиційних матеріальних ресурсів (*горизонтальна складова структури*, бо кожен з трьох ресурсів «на рівних» бере участь у процесі суспільного відтворення) важливою «надбудовою» з інституціонального та соціального капіталів (*вертикальна складова структури*, де головну роль відіграють відносини). Структурно-логічна схема такого підходу до суспільного капіталу виглядає наступним чином (рис.2):

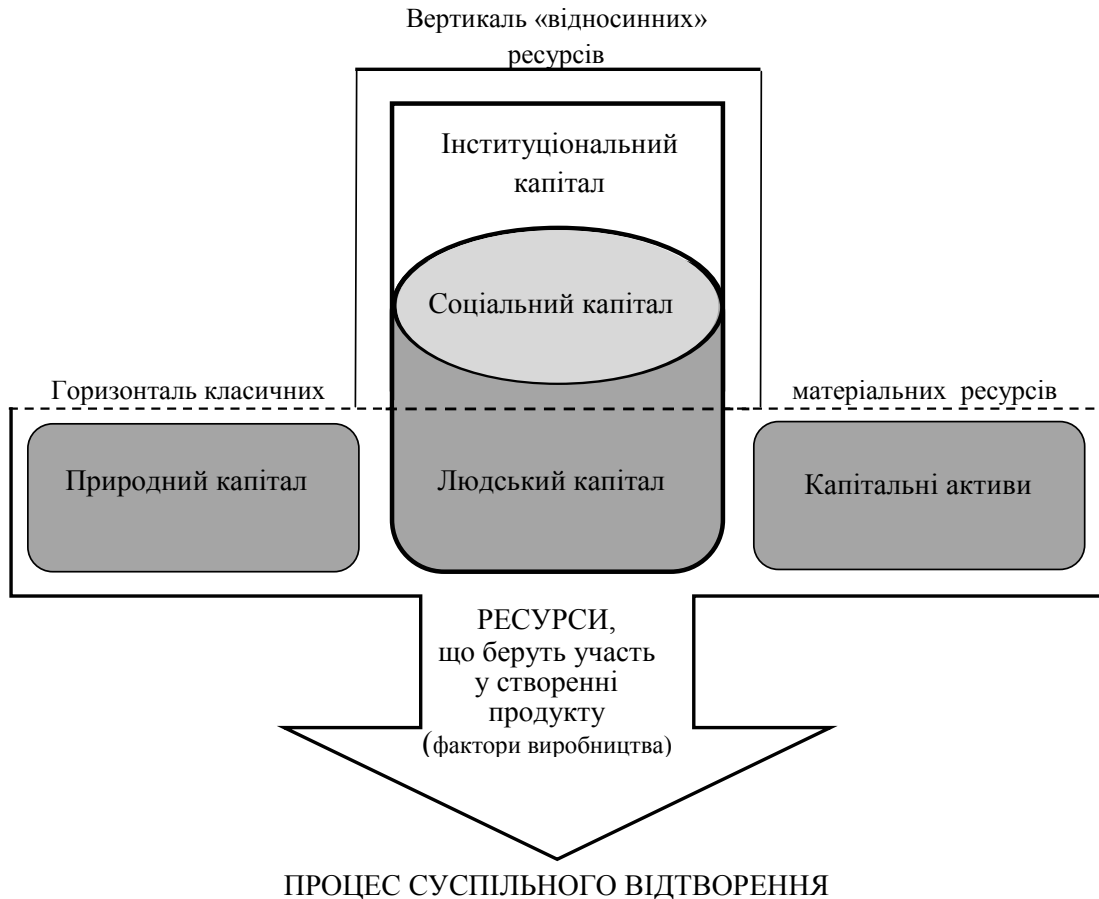

Рис.2. Двоїста структура суспільного капіталу

В наведеній схемі ми визначаємо:

Природний капітал – як потенційно наявні природні блага, що можуть бути використані в процесі виробництва, та/або приносити власникові дохід;

Капітальні активи – як загальну нагромаджену суму засобів в матеріальній та нематеріальній формах, що використовуються у виробничій діяльності та потенційно здатні приносити дохід своїм власникам. Тобто в це поняття ми вкладаємо як фізичний (виробничий) капітал, так і фінансовий капітал (у вигляді акцій, облігацій тощо) [8, р. 46].

Людський капітал – як сукупність сформованих і розвинутих (в результаті інвестицій) людських здібностей, особистих рис і мотивацій індивідів, що можуть бути використані в економічній діяльності, та впливають на зростання доходів безпосереднього власника та національного доходу. В цілому для працівників розумової праці цей власний засіб виробництва у вигляді знань, фаху, кваліфікації є абсолютно портативним і легкотранспортабельним. Важливість людського капіталу важко переоцінити з усіх позицій. І, що стосується моделі двоїстої

структури капіталу, саме людський капітал є тим елементом, який через себе поєднує матеріальні та «відносинні» ресурси.

Центральна позиція людського капіталу в зазначеній моделі обумовлена ще й тим, що людина-носіє, що володіє здібностями, знаннями і трудовими навичками виступає не тільки потенційною складовою та найважливішим елементом продуктивних сил, без якої неможливо матеріалізувати працю, а й тим, що відносини людей надбудовують у вигляді інституційного капіталу (сама людина стає джерелом майбутніх доходів).

Інституціональний капітал – сукупність норм та правил поведінки, якими керуються в суспільстві економічні агенти. В складі інституціонального капіталу виокремлюються більш специфіковані адміністративний капітал (дозволяє одним суб'єктам економіки регулювати доступ інших до ресурсів та видів діяльності [5, С. 27]) та символічний капітал (пов'язаний з визнанням в суспільстві права пояснювати та інтерпретувати все, що відбувається [5, С. 28]).

І, нарешті, соціальний капітал – як інсти-

туціональний людський капітал, що сформований певним типом поведінки індивіда у відносинах з іншими суб'єктами, який, в свою чергу, обумовлений розвиненими (вихованими) особистими рисами людини у взаємозв'язку з інституціональним середовищем.

Співіснування, взаємодія та взаємовплив зазначених ресурсів має неперевершений синергетичний ефект для суспільного виробництва та для розвитку соціально-економічної системи в цілому. Горизонтальна складова структури є особистісно-речовою базою для виробництва, а вертикальна – підсилюючою складовою.

На сучасному етапі розвитку соціально-економічної системи все більшу роль починають

відігравати саме фактори вертикальної структури. Тобто виробничі відносини (а саме організаційно-економічна та соціально-економічна їх складова) все більше перебирають на себе функцію безпосередньої участі у виробництві (особливо якщо приймати до уваги тенденцію до збільшення частки нематеріального та духовного виробництва в розвинених країнах). Таким чином, в динаміці перерозподіл ролей продуктивних сил (що становлять матеріально-речовий зміст економічної системи) та виробничих відносин (що від початку виступали необхідною стороною суспільного виробництва, та не вважалися такими, що мають безпосередню виробничу здатність) виглядає наступним чином (рис.3):

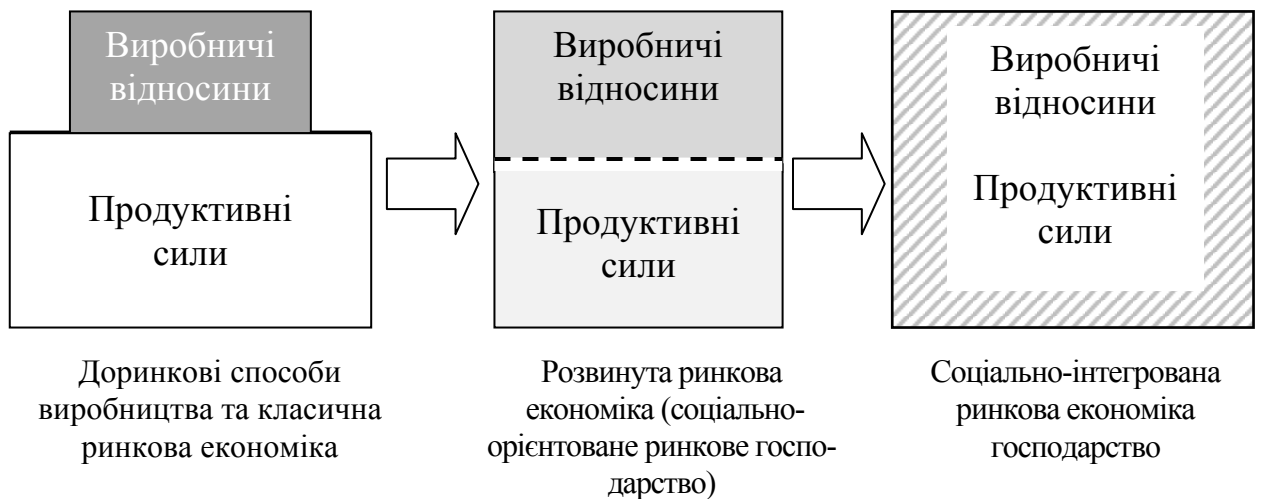

Рис. 3. Еволюція капіталістичного способу виробництва з точки зору участі виробничих відносин та продуктивних сил у процесі суспільного відтворення

Надана структурно-логічна схема показує, що в процесі розвитку капіталістичного способу виробництва суспільство рухається від домінування виробничих факторів у створенні продукту за опосередкованої ролі виробничих відносин до якісної зміни їхньої взаємодії в даному процесі, коли відбувається інтеграція продуктивних сил та виробничих відносин, а останні починають брати безпосередню участь у створенні вартості.

Формування та розвиток соціально-орієнтованої ринкової системи проходить за активної ролі держави, яка екзогенно, через механізми державного регулювання, впливає на процес створення та накопичення соціального капіталу. І, таким чином, суспільство поступово досягає такого соціально-інтег-

рованого стану, коли, навпаки, вже створений соціальний капітал ендогенно самовідтворюється на підприємствах та в організаціях.

У тому, що відносини стають силою, що створює (а не тільки допомагає) продукт немає нічого дивного, бо загальновідомо, що виробничі відносини є соціальною формою продуктивних сил, що виникають в залежності від характеру і рівня розвитку продуктивних сил як форма їх функціонування і розвитку. У соціалізованій економічній системі саме така форма продуктивних сил є визначальною у виробництві.

Відомо також, що у ході розвитку ці відносини впливають на продуктивні сили, пришвидшуючи чи гальмуючи їх розвиток. А протиріччя між зростаючими продуктивними си-

лами і застарілими виробничими відносинами вирішуються шляхом зміни виробничих відносин і приведення їх у відповідність з продуктивними силами. Та спостереження за сучасними тенденціями в країнах розвинутої ринкової економіки дозволяють говорити про зміни у характері самих виробничих відносин, що стають більш динамічними та перебирають на себе функцію безпосередньої участі у процесі виробництва. І завдяки цьому розвиток не просто пришвидшується чи гальмується ними, а виходить на якісно новий рівень. На цьому новому рівні змінюється характер капіталу як суспільних відносин. Якщо у часи класичного капіталізму капітал проявлявся як відносини привласнення результатів праці найманого працівника, який був об'єктом експлуатації, отримання зиску для підприємця, то вже в соціально орієнтованій ринковій економіці відносини між працівником та роботодавцем мають більш виражений суб'єкт-суб'єктний характер. І в структурі суспільного капіталу об'єктний характер горизонтальної складової (Рисунок 2) відходить в основу (залишається матеріальною базою існування суспільства), а вертикаль «відносинних» ресурсів, що носить суб'єктний характер, слугує подальшому розвитку економічної системи.

Результативна характеристика досліджується нами з точки зору акценту на факті, що капітал сам по собі є вартістю, що приносить приріст вартості, дохід або індивідуальний прибуток.

Капітал як сукупність засобів виробництва, які приносять дохід їхньому власникові, визначав ще А. Сміт. За визначенням ученого-класика капітал – це «запас, що використовується для господарських потреб і приносить дохід» [6, с. 205]. Вдосконалюючи цей, суто «речовий» підхід до капіталу з огляду на більш сучасну економіку Г. Беккер та Дж. Мінсер запропонували власний, що вилився у концепцію людського капіталу, де вже вартість авансована у формування знань, навичок, кваліфікацію, здоров'я людини, трактується як капітал, бо це сприяє майбутньому зростанню доходів індивіда. (До речі, соціальний капітал у цьому контексті розглядається нами як вартість, авансована у взаємовідносини між людьми.)

Сучасні економісти значно розширили коло елементів, що за вказаним критерієм (вкладення, що здатні приносити дохід) включаються в поняття капіталу. Зокрема, окрім речових факторів, деякі економісти до таких

відносять також час як фактор виробництва, що створює дохід.

Іншими словами, сучасна західна економічна теорія всебічно розкриває матеріально-речовий зміст капіталу, тісно пов'язуючи його з процесом отримання доходу. Але всебічно розкриваючи матеріально-речову сторону даної категорії, доцільним буде одночасне дослідження її соціально-економічної природи. Тобто, розглядати дію того чи іншого елемента капіталу в органічному взаємозв'язку з відносинами між людьми.

В діалектичній єдності матеріально-речової й суспільної сторін капіталу і полягає сутність даного явища. Капітал – це сума вартостей, тобто величин суспільних, що використовується для отримання додаткової вартості.

Потенційна здатність приносити дохід є однією з основних характеристик капіталу. Як фактор виробництва капітал характеризується певною продуктивністю.

Якщо інші види капіталу здатні приносити дохід своєму власнику, то соціальний капітал як результат призводить до отримання доходу, що розподіляється особливим способом (тобто змінюється статок не лише власника, а й інших, задіяних у відносинах агентів), за якого зазвичай відбувається підвищення суспільного добробуту і покращення благоустрою. Це тісно пов'язано з основними функціями капіталу: перерозподільчою та економією на витратах.

З одного боку, на мікрорівні за наявності соціального капіталу можливе вирівнювання асиметрії індивідуального добробуту. На макрорівні нерівність первісного розподілу може бути зменшена за рахунок «застосування неформальних методів доступу до ресурсів суспільства», наприклад, шляхом створення соціальних мереж, виробництва та споживання нематеріальних суспільних благ (інформації, репутації, довіри) [3, С.20].

З іншого боку, економія на витратах експлуатації економічної системи включає економію перш за все на трансакційних витратах, за рахунок якої вивільняється додатковий ресурс для альтернативного використання. Те ж саме можна сказати про ефект від економії на інтеракційних витратах, але на рівні мікросистеми фірми. Економія на трансфертних витратах (в першу чергу суспільних) дозволяє збільшити фонд заощадження держави, що потенційно може бути використаний на цілі розвитку національної економіки. Іншими словами, наявність соціального капіталу як нематеріальної

субстанції, що дозволяє знизити увесь спектр витрат експлуатації економічної системи, реально створює додаткові засоби (ресурси, доходи) для подальшого розвитку.

Якщо розглядати результативну характеристику капіталу з позицій еволюції людського суспільства, то, на наш погляд, можна виділити в історії три етапи розвитку виробничих сил та економічних відносин:

I. Ера «до капіталу» – коли виробництво здійснювалося з метою задоволення власних безпосередніх потреб, отримання натурального зиску. Відповідно, існуючі соціально-економічні відносини використовувалися в суспільстві (і в локальній спільноті) саме для цього;

II. Ера капіталу – за якої використання капіталу обумовлене прагненням економічних агентів до отримання індивідуального доходу (прибутку). Така характеристика притаманна ринковій економіці від початку існування. До досягнення певного рівня розвитку продуктивних сил виробничі відносини обслуговували (а в країнах з трансформаційною економікою ще й сьогодні обслуговують) суто егоїстичне прагнення власної індивідуальної вигоди від будь-якої соціально-економічної дії. Але з часом розвинені країни пішли далі: кількість накопиченого багатства поступово переходить в якість, і провідну роль у цій трансформації починають відігравати відносини. На цій основі відбувається перехід до наступного етапу;

III. Ера соціального капіталу – характеризується таким рівнем розвитку соціально-економічної системи, за якого всі, а не окремі учасники соціально-економічних процесів у досягненні суспільного добробуту вбачають власний зиск і прагнуть до цього. Справа в тому, що індивідуальний добробут досяг такої межі, коли його досягнення за рахунок отриманого доходу переходить в основу, в таку якість, коли це вже не є життєво важливою, основною метою суб'єкта. Тому що в піраміді потреб наступний рівень означає реалізацію себе через суспільство. Агент в жодному разі не відмовляється від власних інтересів, але вбачає їх реалізацію певною мірою через реалізацію суспільних інтересів.

Таким чином, дослідивши дві органічно притаманні соціальному капіталу характеристики: по-перше, ресурсу, що бере участь у відтворювальних процесах поруч з іншими факторами, та, по-друге, результату виробництва, що здатен приносити дохід не тільки власнику,

але й контрагентам та третім особам, нами розкрито двоїсту природу цієї категорії. Також, доведено історичний характер трансформації ролі «відносинних» факторів суспільного виробництва від опосередковуючих до безпосередніх. Отримані результати дозволяють розглядати соціально-економічні процеси в контексті якісних змін, що відбуваються в ринковій економіці. Тим більше це важливо приймати до уваги за проведення державної політики, направленої на формування соціально орієнтованої економічної системи. Розуміння місця і ролі фактору соціального капіталу у створенні суспільного продукту має вплинути на державні заходи в межах регулювання та реформування системи народного господарства. Розробка обґрунтованих рекомендацій щодо таких заходів є предметом подальших досліджень.

Література

1. Арапов С.В. Проект «Приватизация -2» – <http://www.znatech.ru>
2. Архієреєв С.І., Шипілова М.В. Сутність соціального капіталу індивіду з позицій неінституціональної та неокласичної економіки//Социальная экономика. – №1. – 2010. – С. 145-159.
3. Горожанкіна М. Є. Соціальний капітал суспільства в умовах трансформації економічної системи (питання теорії і методології). Автореферат. – Донецьк, 2008. – 30 с.
4. Давидюк Т.В. Аналіз категорії “людський капітал” у взаємозв’язку з етимологією поняття “капітал” – Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. Міжнародний збірник наукових праць. – Випуск 1(13) – 2009. – С.50-63.
5. Радаєв В.В. Понятие капитала, формы капиталов и их конвертация//Экономическая социология. – Том 3. – № 4 – 2002. – С. 20-33
6. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. – М.: ЭКСМО, 2007. – 960 с.
7. John Black. A Dictionary of Economics. Oxford, New York. – Oxford University Press, 2002.
8. The Five Capitals Model – a framework for sustainability – <http://www.forumforthefuture.org/projects/the-five-capitals>

Статья поступила в редакцию 17.07.2011